

ДИДАКТИКА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

УДК 373.3.091.64:[37.015.3:005.32]

DOI 10.25128/2415-3605.21.1.19

НАДІЯ ВАСИЛЬКІВСЬКА

ID ORCID 0000-0002-3372-7682

vasulkivska8@gmail.com

кандидат педагогічних наук, доцент
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

РЕАЛІЗАЦІЯ МОТИВАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ У ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Обґрунтовано актуальність проблеми створення підручника нового покоління, реалізації у підручниках для початкової школи мотиваційної функції. Охарактеризовано мотиваційну функцію навчальної книги як провідну. Здійснено аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Відзначено важливість методики аналізу підручника для посилення його мотиваційного забезпечення. Охарактеризовано технологію репрезентації мотиваційного компонента у підручнику з української мови для 3 класу. Методику аналізу підручника здійснено з огляду на складові мотиваційного компонента підручників для початкової школи: емоціогенність змісту навчального матеріалу, способи його дидактичної організації, дизайн навчальної книги. Зміст навчального матеріалу підручника проаналізовано з урахуванням пізнавальних інтересів учнів та забезпечення змістових характеристик матеріалу. Проаналізовано такі аспекти, як емоціогенність змісту навчального матеріалу, способи дидактичної організації навчального матеріалу, дизайн підручника. При аналізі способів дидактичної організації навчального матеріалу взято до уваги наявність практичних робіт, дидактичних ігор, завдань, які передбачають емоційно-оцінну діяльність, розвивальних засобів, інтерактивних методів навчання, способів викладу матеріалу. Дизайн підручника проаналізовано з огляду на дотримання гігієнічних вимог, естетичних та дидактичних критеріїв художнього оформлення. Відзначено, що дослідження сприяло виявленню нових перспективних проблем, що заслуговують спеціального вивчення, зокрема проблеми використання емоційно-художнього матеріалу в підручниках.

Ключові слова: мотиваційна функція підручника, емоціогенність змісту навчального матеріалу, способи дидактичної організації навчального матеріалу, дизайн підручника.

НАДЕЖДА ВАСЫЛЬКИВСКАЯ

кандидат педагогических наук, доцент
Тернопольский национальный педагогический
университет имени Владимира Гнатюка
ул. Максима Кривоноса, 2, г. Тернополь

РЕАЛИЗАЦИЯ МОТИВАЦИОННОЙ ФУНКЦИИ В УЧЕБНИКАХ ДЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Обоснована актуальность проблемы создания учебника нового поколения, реализации в учебниках для начальной школы мотивационной функции. Охарактеризована мотивационная функция учебной книги как ведущая. Осуществлен анализ последних публикаций по теме исследования. Подчеркнута важность методики анализа учебника для усиления его мотивационного обеспечения. Охарактеризована технология репрезентации мотивационного компонента в учебнике по украинскому языку для 3 класса. Методика анализа учебника осуществлена с учетом составляющих мотивационного компонента учебников для начальной школы: эмоциональность содержания учебного материала, способы его дидактической организации, дизайн учебной книги. Содержание учебного материала учебника

проаналізовано з урахуванням познавательних інтересів учасників та забезпечення змістових характеристик матеріалу. Проаналізовані такі аспекти, як емоційність змісту навчального матеріалу, способи дидактичної організації навчального матеріалу, дизайн підручника. При аналізі способів дидактичної організації навчального матеріалу взято до уваги наявність практичних робіт, дидактичних ігор, завдань, передбачаючих емоційно-оцінювальну діяльність, розвиваючих засобів, інтерактивних методів навчання, способів викладу матеріалу. Дизайн підручника проаналізовано з урахуванням дотримання гігієнічних вимог, естетичних та дидактичних критеріїв художественного оформлення. Відзначено, що дослідження сприяло виявленню нових перспективних проблем, заслуживаючих спеціального вивчення, зокрема, проблема використання емоційно-художественного матеріалу в підручниках.

Ключевые слова: мотиваційна функція підручника, емоційність змісту навчального матеріалу, способи дидактичної організації навчального матеріалу, дизайн підручника.

NADIYA VASYLKIVSKA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 Maksym Kryvonis Str., Ternopil

MOTIVATIONAL FUNCTION OF THE PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS

The problem of creating a new generation textbook and the implementation of the motivational function in primary school textbooks has been substantiated. The motivational function is characterized as a leading one for the textbooks. The recent publications on the discussed issue have been analyzed. The article emphasizes the importance of the textbook analysis techniques for strengthening its motivational function. The technique of the motivational component representation in the Ukrainian language textbooks for the third grade has been described. The textbook analysis has been carried out considering the following components of the motivational function of the primary school textbooks: the emotional content of educational materials, the ways of its didactic organization, the design of the textbooks. Analyzing the content of the textbooks, the author has taken into account the cognitive interests of young learners and the content characteristics of the materials. Considering the cognitive interests of students means that the textbook contains interesting cognitive materials, various literary genres, topics important for third-graders. The analysis of the subject content with the most interesting information for young learners draws attention to the presence of developmental texts (scientific facts in biology, geography, history, ecology, Ukrainian language, etc.) real life situations, facts from today's reality; local lore materials; folk works; interesting tasks; famous people's quotations; elements of humor etc. The presence of various literary genres in the textbook (articles, stories, poems, fairy tales, legends, songs, works of small folklore forms, etc.) has been analyzed. Topics significant for third-graders (changes in natural world, history of the local area, human relationships, stories about famous people, scientific travels, discoveries, life abroad, children's dreams and hobbies, healthy lifestyle etc) have been analyzed. The author also takes into consideration semantic characteristics of the materials (value, accessibility, curiosity, emotionality). The analysis of the ways of didactic organization of educational materials takes into account the availability of practical tasks, didactic games, tasks involving emotional and evaluative activities, developmental tools, interactive teaching methods, the way of presenting the materials. The design of the textbook has been analyzed in terms of keeping to hygienic requirements, aesthetic and didactic criteria of the decoration. The research has contributed to identifying new possible problems that deserve special study, in particular, the problem of application of emotional and artistic materials in textbooks.

Keywords: motivational function of the textbook, emotionality of the content of educational materials, ways of didactic organization of educational materials, design of the textbook.

Модернізація змісту освіти, націленість системи освіти на кінцевий результат (компетентнісно зорієнтований підхід) зумовлюють посилену увагу до навчальної книги як одного з ключових елементів освітнього процесу. З огляду на те, що матеріальним носієм змісту освіти, засобом його реалізації є підручник, то першочерговим завданням розбудови національного шкільництва є розробка і створення підручників нового покоління. О. Я. Савченко зазначає: «На відміну від попереднього періоду сучасний підручник є навчальною книгою, яка насамперед покликана мотивувати дітей до навчання, до самостійної праці. У створенні підручника в узагальненому вигляді можна визначити два підходи. Перший – підручник працює водночас і на вчителя, і на дитину... Другий підхід – підручник будується на засадах дитиноцентризму: на першому місці дитина з її інтересами й можливостями, а вже

потім зміст і сценарій його вивчення» [8, с. 93–94]. У цьому ж підручнику «Дидактика початкової освіти» авторка вказує, що зі зміною цілей і ціннісних засад, оновлення змісту шкільної освіти постала проблема розширення й переосмислення функцій підручників [8, с. 94].

Відзначимо, що дедалі більше науковців провідною функцією навчальної книги вважають мотиваційну (Н. М. Бібік, Я. П. Кодлюк, О. В. Малихіна, О. Я. Савченко, Н. Р. Хребтова та ін.). Як зауважує Я. П. Кодлюк, «аналіз зазначеної функції дає змогу визнати її інтегруючою щодо інших, оскільки вона реалізується всіма складовими навчальної книги – змістом, структурою, оформленням тощо; акумулює в собі провідні функції підручника; є показником якісної організації навчального матеріалу» [4, с. 160]. «Неможливо досягти навчальної самостійності учня без формування усталених позитивних мотивів учіння», – наголошує О. Я. Савченко [7, с. 213]. Мотиваційна функція підручника спрямовує на розвиток в учнів інтелектуальних почуттів, позитивних мотивів навчання, пізнавальних потреб та інтересів [3, с. 10].

Проблема реалізації у підручниках для початкової школи мотиваційної функції є актуальною. Напрацювання вчених у вказаному напрямі слугують надійною базою для розгортання наукового пошуку. Теорія шкільного підручника висвітлена у працях українських і зарубіжних учених (В. Г. Бейлінсон, В. П. Беспалько, Д. Д. Зуєв, Я. П. Кодлюк, В. Редько, О. Я. Савченко та ін.); вимоги до реалізації мотиваційного компонента в підручнику та критерії оцінювання відображені у дослідженнях Р. А. Арцишевського, Н. М. Бібік, А. П. Карабанова, Я. П. Кодлюк, О. В. Малихіної, В. С. Черепанова й ін. Підходи щодо доступності навчальної книги розробляють Ю. З. Гільбух, М. В. Ричик, А. М. Сохор, І. Е. Унт та ін.; гігієнічних характеристик – С. М. Громбах, І. С. Коркін, Л. В. Михайлова, Н. М. Попова та ін.; емоційно-естетичних характеристик – В. П. Горпинюк, Л. Денисенко, Т. Проданович та ін.

Посиленню мотиваційного забезпечення навчальних книг сприяє розробка методики їх аналізу. На думку О. І. Ляшенка, необхідними складовими створення підручників є аналіз та оцінювання, оскільки вони дають «можливість побачити очима різних респондентів переваги і недоліки зробленої книги» [6, с. 65].

З огляду на складові мотиваційного компонента підручників для початкової школи (емоціогенність змісту навчального матеріалу, способи його дидактичної організації, дизайн навчальної книги) розроблено методику його аналізу (Н. Р. Хребтова). Означена методика передбачає дослідження підручників за певними напрямками, з урахуванням відповідних критеріїв. Зокрема, аналіз змісту навчального матеріалу здійснюється за такими напрямками: 1) відбір інформації з урахуванням пізнавальних інтересів учнів (цікавий пізнавальний матеріал, жанрова різноманітність творів, висвітлення особистісно значущих тем); 2) забезпечення змістових характеристик матеріалу (емоційність, цікавість, доступність, цінність). Способи дидактичної організації навчального матеріалу передбачають наявність практичних робіт, дидактичних ігор, засобів для емоційно-оцінної діяльності, розвивальних засобів, засобів цілепокладання, певних способів викладу, групових форм роботи. У дизайні підручника необхідне дотримання гігієнічних вимог, естетичних та дидактичних критеріїв художнього оформлення [9].

Мета статті – охарактеризувати технологію репрезентації мотиваційного компонента у підручниках для початкової школи.

Реалізація мотиваційної функції в підручнику залежить насамперед від навчального предмета, який у ньому відображений. Розглянемо технологію пред'явлення мотиваційного компонента у підручнику з української мови для 3 класу [2], оскільки саме в підручниках з української мови представлено і тексти, і навчальні завдання та вправи, що дає змогу відобразити такі компоненти, як наукові знання і способи діяльності.

Спочатку проаналізуємо такий аспект, як *емоціогенність* змісту навчального матеріалу.

Одним із внутрішніх мотивів навчання, який переважає усі інші мотиви, вважається пізнавальний інтерес. Н. М. Бібік [1] теоретично обґрунтувала та експериментально довела, що пізнавальний інтерес не лише стимулює розумовий розвиток учня, а й сприяє цілісному формуванню його особистості.

Забезпечують мотивацію учіння насамперед цікаві, розвивальні тексти. За твердженням дидактів, «зміст навчання має бути цікавим, викликати позитивні емоції, задовольняти допитливість» [4, с. 158]. Науковці також зазначають, що емоційний вплив навчальної книги

«неправомірно зводити лише до емоційного формулювання тексту і вираження авторських почуттів; і прозовий, точно викладений факт може стати основою для уроку, дуже цінного у виховному аспекті. Стимулюють пізнавальний інтерес школярів цікаві повідомлення у вигляді додаткових текстів (на зразок рубрики «Чи знаєш ти, що...»)» [4, с. 158].

У підручнику з української мови для 3 класу [2] представлено багато текстів енциклопедичного спрямування, які занурюють дітей у наукові цікавинки. Так, наявні у ньому тексти про світ біології допоможуть учням збагатити свої знання цікавими фактами не лише про тварин, які зазвичай відомі дітям (крота, їжака, дятла, снігура, лелеку, чаплю, дельфіна, медузу), а й про тих, які учням відомі мало чи незнайомі: трясогузку (с. 13), летючих мишей (с. 20), морських коників (с. 27), попелиць (с. 26), рожеву чайку (с. 54), рябчика (с. 119), колібрі (с. 135). Діти збагатять свої знання про трави (с. 25), про дикі огірки, які називають скаженими (с. 37). Учні матимуть змогу поглибити свої знання про науку екологію (с. 113), спелеологію (с. 71). Добре сприймається учнями початкової школи також інформація про різні рекорди, відкриття, яку варто пропонувати на сторінках підручників. Роль своєрідного «маячка», який вабить дитячу увагу, в підручнику з української мови виконує рубрика «А ти знаєш?». З цієї рубрики школярі мають змогу збагатити свої знання цікавими мовознавчими фактами.

Зацікавлювати учнів, розвивати їхні пізнавальні інтереси допомагає використання матеріалу з етимології. Зі сторінок підручника учні зможуть дізнатися про походження слів: есе (с. 16), алфавіт (с. 78), мрія (с. 145), хлібороб (с. 147). Висловлювання видатних людей, представлені на сторінках підручника, і зацікавлюють, і збагачують знання третьокласників. Навчаючись користуватися словниками, учні дізнаються про їх велику роль у житті людини, яку так вдало означив Максим Рильський (с. 57). Навчаючись творити слова за допомогою суфіксів, префіксів, школярі усвідомлюють наведений у параграфі вислів Івана Вихованця про творення слів (с. 96).

Важливим засобом зацікавлення учнів є викладені в підручнику історичні відомості. Зазначена інформація представлена у формі текстів: легенда про походження назви міста Сміла (с. 24), науково-художній текст про підводні човни козаків (с. 84), у формі відео про козацькі чайки (с. 85), у формі хвилинки спілкування, в якій діти будують діалог про Ярослава Мудрого (с. 125), вправ із завданнями, наприклад: 1) побудувати речення зі сполученнями слів Софійський собор, Ярослав Мудрий (с. 124); 2) підготувати невелике повідомлення про когось із відомих українців. Історичні відомості супроводжуються в підручнику відповідними ілюстраціями, щоб полегшити сприймання сучасними дітьми згаданого матеріалу.

Відбір інформації з точки зору її значущості для школярів є однією з переваг підручників для учнів початкової школи. Н. М. Бібік [1] доводить доцільність підбору матеріалу, який є особистісно значущим для молодших школярів, бо він стимулює допитливість, вмотивовує учнів до навчання. У вказаному підручнику з української мови [2] наявна достатня кількість творів, які відображають реалії сьогодення, дозвілля, навчання, захоплення дітей, приклади із життя, життєві ситуації та ін. Для прикладу назвемо деякі з текстів: про те, яким має бути друг (с.17), про різновиди медіа (с. 28), зимові розваги с. 83), потребу вивчати іноземні мови (с. 123), виникнення імен (с. 124), необхідність висаджування дерев (с. 149), правила поведінки на вулиці (с. 155) тощо. Є у підручнику також відповідні завдання, які актуалізують життєвий досвід учнів. Ці завдання передбачають: складання творів («Яким я мрію стати в майбутньому», «Буду я природі другом», «Що я люблю робити», «Моя кімната»), розігрування сценки (розмова про спорт, інтерв'ю про підготовку до свята осені, допомога рідним), складання речень (на тему улюбленого мультфільму, про школу, дружбу, зимові свята, шахи), побудова розповідей (про дивовижні місця України, сучасні види транспорту, відвідання якоїсь виставки, музею чи театру), називання сучасних українських дитячих авторів та їхніх творів, опрацьованих учнями у вільний час, побудова діалогів (про безпечне користування смартфонами, правильне користування словниками, допомогу тваринам, захист первоцвітів), складання словесних портретів однокласників, запис порад про дбайливе ставлення до часу тощо. Зазначені тексти та завдання, з одного боку, зацікавлюють учнів, а з другого – сприяють засвоєнню програмового матеріалу.

Пізнавальний інтерес молодших школярів стимулюють також відомості, «що стосуються навколишнього світу дитини, тобто красназвничий матеріал, художні описи природи, а також народні традиції та звичаї, перлини фольклору й усної народної творчості» [5, с. 81].

Продемонструємо, як представлений у підручнику краєзнавчий матеріал. На нашу думку, цікавими для учнів є відомості про Київ (с. 9), пам'ятники столиці України (с. 107), озера Світязь (с. 8) і Синевир (с. 129), річку Дніпро (с. 128), гори Карпати (с. 108), Кришталеву печеру у селі Кривче на Борщівщині (с. 71), український музичний інструмент трембіту (с. 29) та про найкраще, що є в рідному краї (с. 29). Учня радять переглянути серії пізнавальних мультфільмів «Це наше і це твоє». У підручнику представлено також ряд відповідних завдань, які зможуть зацікавити школярів, як-от: скласти невелику розповідь про своє місто (село), про дивовижні місця України, побудувати діалог про подорожі рідною Україною, записати імена і прізвища славетних земляків та ін. Крім географічного, можна використати матеріал із суспільного та культурного краєзнавства. Тексти і завдання підручника дібрано також з урахуванням сезонно-тематичного принципу, що є окремим аспектом подання краєзнавчого матеріалу.

З огляду на вікові особливості молодших школярів доцільним є використання у навчальних книгах творів усної народної творчості. У нашому підручнику представлені прислів'я і приказки (с. 19, 49, 57, 60, 63, 75, 82 та ін.), загадки (с. 33, 56, 58, 63, 65, 77, 81 та ін.), прикмети (с. 51, 118, 119, 132, 137), казки (с. 39, 103), скоромовка (с. 81). Їх використання є не лише важливим засобом зацікавлення дітей, а й допомагає змінювати види діяльності на уроці, що позитивно впливає на засвоєння учнями виучуваного матеріалу.

Щоб забезпечувати на уроці єдність раціонального та емоційного, вчені «пропонують включати елементи гумору, забавних діалогів; підбирати матеріал, який стимулює позитивний, життєстверджуючий погляд на життя» [4, с. 58]. Згадані елементи гумору, органічно вплетені у вивчення програмового матеріалу, дозволяють дітям переключити свою увагу, відпочити, трохи розслабитись на уроці. З цією метою у підручнику використано усмішки (с. 62, 64), анекдот (с. 21), веселі вірші-переплутанки (с. 99), пропонується завдання розказати друзям смішну історію, учасником якої став учень (с. 21). Навчальна діяльність з використанням «веселих завдань» допоможе учням легко й цікаво засвоїти виучуваний програмовий матеріал.

Пожвавлення у навчальний процес, на нашу думку, зможе внести також використання задач на уроках української мови. Це сприятиме зміні видів діяльності, що відповідає психофізіологічним особливостям молодших школярів, здатне впливати на емоційну сферу учнів, а отже, й сприяти ефективному засвоєнню відповідного матеріалу. У підручнику є ряд задач (переважно в темі «Числівник»), які зможуть мотивувати дітей, «розбавивши» виконання вправ іншим, не менш цікавим видом роботи і головне, – сприятимуть засвоєнню відповідної теми з української мови.

Розвиткові пізнавальних інтересів учнів, згідно з дослідженнями науковців (Н. М. Бібік, Я. П. Кодлюк, О. Я. Савченко, Н. Р. Хребтова та ін.), сприяє наявність у підручниках творів різних жанрів літератури. У підручнику з української мови є достатня кількість статей (с. 9, 14, 16, 18, 20, 23, 28 та ін.), оповідань (с. 11, 13, 26, 37, 133 та ін.), віршів (с. 4, 34, 36, 38, 41, 50, 58 та ін.), є казки (с. 39, 103), легенда (с. 24), пісня (с. 155). Представлені також усмішки, анекдоти, вірші-переплутанки, багато творів малих фольклорних форм (прислів'я і приказки, загадки, скоромовки, прикмети).

Одним із важливих критеріїв відбору інформації з урахуванням пізнавальних інтересів учнів є висвітлення особистісно значущих тем. Третьюкласникам імпонують теми про людські взаємини, стан природи у різні пори року, історію рідного краю, ставлення до рідної мови, Батьківщини, народних традицій. Стимулюють пізнавальний інтерес молодших школярів повідомлення про видатних людей, наукові відкриття, подорожі, світ живої і неживої природи, події минулого і сучасного, життя людей за кордоном, мрії і захоплення дітей, здоровий спосіб життя. Тексти на означені теми більше присутні на сторінках підручника з української мови. Вони різняться не лише тематикою, а й призначенням (пізнавальні, розвивальні, виховні). Для формування позитивної мотивації учіння у підручнику представлено твори і класиків, і сучасних авторів: Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, С. Воробкевича, М. Стельмаха, Д. Павличка, Г. Черинь, В. Шаройко, Б. Слюсара, Н. Трохим, І. Січовика та ін.

Забезпечення змістових характеристик матеріалу (цікавість, емоційність, цінність, доступність) Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, Я. П. Кодлюк, Н. Р. Корчевська, О. Я. Савченко та інші науковці вважають одним із важливих критеріїв добору матеріалу до підручника з огляду на можливість забезпечення його мотиваційного компонента. Лише комплексне врахування згаданих вище змістових характеристик створює надійне підґрунтя для відбору змісту

виучуваного матеріалу. У підручнику з української мови [2] при доборі змісту навчального матеріалу усі згадані змістові характеристики враховано.

Реалізації мотиваційної функції підручника сприяють також *способи дидактичної організації навчального матеріалу*. Про це зазначають С. М. Бондаренко, Я. П. Кодлюк, О. І. Ляшенко, Н. Р. Хребтова, О. Я. Савченко, Л. Я. Чосік та інші науковці.

Вагоме місце серед способів організації матеріалу, які сприяють мотивації учіння, посідають практичні роботи. У підручнику з української мови їх є достатня кількість. Для прикладу, опрацьовуючи розділ «Текст», учні мають можливість скласти і розігравати текст розмови з друзями на різні теми, розігравати сценки за поданим змістом тексту, будувати висловлювання для різних мовленнєвих ситуацій і розігравати їх, редагувати написані однокласниками твори, писати і виготовляти оголошення, відшукувати в інтернеті матеріал на певну тему і виготовляти стенди, добирати світлини й організувати фотовиставки та багато інших видів роботи.

Серед способів забезпечення мотивації навчання чільне місце займають дидактичні ігри. Вони є природною формою навчання дітей. І чим молодшими є учні, «тим більше значення для формування позитивного ставлення до навчання мають стимули опосередкованого впливу, які діють сильніше і триваліше. Найсуттєвішим для забезпечення такого впливу ... є стимулююче педагогічне спілкування, використання дидактичних ігор, інсценізація, взаємне навчання дітей з різними навчальними можливостями, створення ситуацій програмованого успіху, різні засоби педагогічної підтримки» [7, с. 214]. В аналізованому нами підручнику забезпечена достатня ігрова база, що зацікавлює дітей, поживає їхню розумову активність. Створено спеціальну рубрику «Пограйтесь у гру», яка об'єднує різні дидактичні ігри, наприклад: «Хто більше?» (с. 39), «Вилучте «зайве» слово» (с. 67), «Алфавіт професій» (с. 105), «Дієслова-антоніми» (с. 148), «Мовна математика» (с. 97) тощо. На сторінках підручника пропонуються імітаційні ігри, завдяки яким учні можуть побути в ролі поета (с. 5), журналіста (с. 33), письменника (с. 55), учителя (с. 32), редактора (с. 89), дослідника (с. 29). Постійними є рубрики «Я – учителька / Я – учитель», «Я – дослідник / Я – дослідниця». Згадані види вправ зацікавлюють учнів, сприяють ефективності навчального процесу. На нашу думку, варто у підручнику (а не лише в робочому зошиті до нього) давати ребуси, шаради, кросворди, лабіринти. Але для цього треба збільшити кількість сторінок підручника.

Завдання, що включають емоційно-оцінну діяльність, також відображені в підручнику з української мови. У ньому присутні завдання на висловлення власної думки, виразне читання і розстановку акцентів, завдання, що передбачають інсценізацію і драматизацію. Одним із засобів мотивації до навчання є створення ситуації вільного вибору завдання, в результаті чого підсилюється особиста відповідальність школяра за якість виконання цього завдання. У підручнику є вправи із вибором завдання як на уроці, так і можливістю вибору домашнього завдання.

Дієвість пізнавальних і соціальних мотивів учіння посилює інтерактивне навчання. У підручнику достатньо представлені інтерактивні вправи, які викликають зацікавлення у школярів, для прикладу: «Вилучи зайве», «Банани», «Роз'єднай слова», «Прочитай приховане речення», «Прочитай заховане слово», «Утвори з пазлів висловлювання» та ін. Є також багато вправ, які передбачають групові форми роботи. Такі вправи мають спеціальні позначки: «Працюємо в парі», «Працюємо в групі», або використовуються спеціальні рубрики, як-от «Хвилинка спілкування». У підручнику багато завдань, які передбачають проєктну діяльність учнів. Результати такої роботи третьокласники представляють у формі стіннівок, усних журналів тощо. Згадані вище вправи є емоціогенними з точки зору пізнавальної, особисто значущої діяльності та соціальної взаємодії між учнями.

В умовах особистісно орієнтованого навчання важливими є розвивальні засоби, які сприяють мотивації учіння. У підручнику з української мови [2] наявні вправи, які сприяють формуванню допитливості, розвитку уміння ставити запитання. Наприклад: 1) Уяви себе журналістом, що цікавиться, як ваш клас готується до свята осені. Продумай запитання і можливі відповіді; 2) Уявіть, що ви зустріли святого Миколая. Про що ви з ним поговорили б? тощо. Розвитку уміння запитувати сприяють також наявні в підручнику хвилинки спілкування різних видів. Серед розвивальних засобів, які допомагають мотивувати дітей, наявні вправи із завданнями, що сприяють формуванню вміння міркувати. Для прикладу, запитання, які вимагають з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки чи головну думку тексту, різні зразки

міркувань тощо. Наявні в підручнику також вправи, що сприяють формуванню контрольно-оцінних умінь. Це вправи на взаємоконтроль (наприклад, відредагувати роботу учня, оцінити виразність прочитання однокласниками вірша, перевірити знання правила тощо) і самоконтроль (зверити відгадку до загадки, виконати хід морфологічного розбору з поданим у підручнику алгоритмом, перевірити наявні знання за допомогою запитань з рубрики «Що я знаю?» та ін.). Вважаємо за доцільне збільшити кількість завдань, які сприяють формуванню контрольно-оцінних умінь. Серед розвивальних засобів, що посилюють мотивацію учіння, особливе місце займають творчі та дослідницько-пошукові завдання. У підручнику дуже багато видів творчих завдань, як-от: написати твір, скласти загадку, вірш чи казку, доповнити чи продовжити текст, підготувати розповідь тощо. Є завдання дослідницько-пошукові, наприклад: 1) у вільний час переглянь з рідними пізнавальні мультфільми про найкраще, що є в рідному краї; 2) підготуйся розказати щось цікаве про рослини; 3) побудуй невелику розповідь про дивовижні місця України, про які ти дізнався з книжок чи інтернету та ін.

Дуже важливим з точки зору забезпечення мотиваційної функції підручника є спосіб викладу навчального матеріалу. З цією метою в підручнику з української мови [2] реалізовано особистісно зорієнтований стиль викладу: міститься звернення до школярів, є особистісно зорієнтовані завдання і запитання, представлено рубрику «А ти знаєш?». У підручнику передбачено також взаємне навчання школярів. Воно проводиться з використанням рольової гри «Я – учителька / я – учитель», в ході якої учні ставлять один одному запитання, розповідають правила, наводять приклади тощо. Також забезпечено диференційований підхід до учнів, який допомагає залучити до роботи всіх дітей незалежно від їхнього рівня успішності. Учні з меншою підготовкою допоможуть зразки виконання завдань, опорні слова тощо, а для сильніше підготовлених дітей є завдання підвищеної складності (для них є спеціальна позначка – «Сова»).

Як здійснюється логіка подачі матеріалу в підручнику з української мови? З урахуванням надбань педагогічної науки та авторських знахідок. О. Я. Савченко вважає: «Структура підручника, текст і позатекстові позначення, символи, колір, ілюстрації мають давати вчителю чіткі настанови, чого і як слід за ним навчати». [8, с. 95].

В аналізованому підручнику пропонується доступне і привабливе визначення теми уроку. З метою актуалізації опорних знань, досвіду учнів пропонується спеціальна рубрика «Пригадай і розкажи у класі», цікаві запитання, ввідні завдання. Емоційна підготовка до сприймання реалізується шляхом використання запропонованих у підручнику інтерактивних вправ, цікавих висловів, загадок, смішних історій, малюнків тощо. Сприймання нового матеріалу здійснюється за допомогою проблемного, частково-пошукового, дослідницького методів. Проблемно-діалоговий виклад матеріалу є одним із важливих напрямів удосконалення сучасного підручника. В аналізованому підручнику представлено багато заголовків, поданих у формі запитань, які формують пізнавальний інтерес дитини; подано також проблемні ситуації, які викликають у дитини бажання їх вирішити. Запропоноване в підручнику навчання на дослідницькій основі передбачає усвідомлення учнями поставленої перед ними проблеми, проведення третьокласниками дослідження за поданим алгоритмом, самостійне формулювання висновку, співставлення його із правилом підручника; учні самостійно знаходять розв'язання проблеми, шляхи її вирішення. Вправи на застосування знань пропонуються розпізнавального, конструктивного, творчого характеру. Закріплення, узагальнення, систематизація вивченого здійснюється в підручнику шляхом використання як окремих завдань до теми уроку, так і спеціальної рубрики «Що я знаю?», яка подається після вивчення окремих розділів.

Важливим засобом забезпечення мотиваційної спрямованості підручника є його *дизайн*. «Дітей приваблює добротна кольорова палітурка книжки, якість і білізна паперу, читабельний шрифт, грамотне шрифтове виділення, наявність наочного ілюстративного матеріалу; їх зацікавлює кольорова гама та вдале представлення навчального матеріалу на форзацах, наявність сигналів-символів і рубрикацій...», – зазначає Н. Хребтова [9, с. 9].

Аналіз підручника з української мови з точки зору гігієнічних показників дозволяє зробити висновок про належне дотримання в ньому санітарно-гігієнічних вимог, встановлених МОЗ України. Щодо аналізу дидактичних та естетичних характеристик дизайну підручника варто зазначити наступне: можна дещо покращити композицію і дизайн малюнка обкладинки, зробивши його більш сучасним; поліграфія добротна та якісна, кольорова гама багата; чітко

диференційовано основний і другорядний матеріал, доцільно виділено правила, завдання до вправ і їх текстову частину; вдалим є вирішення рубрикацій та сигналів-символів; ілюстрації в підручнику якісні, належним чином виконують свої функції, відповідають змісту навчального матеріалу; представлено різні види ілюстрацій (світлини, репродукції картин художників, малюнки, схематичні зображення тощо), які оптимально підібрані до кожного конкретного випадку; вважаємо, що можна збільшити питому вагу ілюстративного матеріалу (бажано, щоб він займав не менше 30 % від обсягу текстового матеріалу); форзаци естетично привабливі, дидактично доцільні. Можемо зробити висновок, що дизайн відповідає змісту навчального матеріалу та авторській концепції підручника, сприяє реалізації мотиваційної функції навчальної книги.

Мотиваційна функція підручника – одна з найголовніших. Без позитивної мотивації, бажання вчитися, душевної радості, розумового задоволення навчання не є ефективним: знання не підкріплені позитивними емоціями, залишаються індеферентними до свідомості. Тому науковці та автори підручників дедалі більше акцентують увагу саме на забезпеченні мотиваційної функції підручника. Нами охарактеризовано технологію пред'явлення мотиваційного компонента у підручнику з української мови для 3 класу.

Дослідження сприяло виявленню нових перспективних проблем, що заслуговують спеціального вивчення. До них належить, зокрема, проблема використання емоційно-художнього матеріалу в підручниках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: монографія. К.: Віпол, 1998. 200 с.
2. Вашуленко М. С., Васильківська Н. А., Дубовик С. Г. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. К.: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
3. Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект: навчально-методичний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Тернопіль: Вектор, 2016. 116 с.
4. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підручник для магістрантів та студ. пед. ф-тів. К.: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с.
5. Корчевська Н. Теоретичні підходи до аналізу мотиваційної функції підручника. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2008. № 6. С. 77–84.
6. Ляшенко О. Вимоги до підручника та критерії його оцінювання. *Підручник XXI століття*. 2003. № 1/4. С. 60–65.
7. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., доп., перероб. К.: Богданова А. М., 2009. 226 с.
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник. К.: Грамота, 2012. 504 с.
9. Хребтова Н. Р. Мотиваційна спрямованість підручників для початкової школи: науково-методичні рекомендації. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. 116 с.

REFERENCES

1. Bibik N. M. Formuvannia piznavalnykh interesiv molodshykh shkolyariv: monohrafia. [Formation of junior schoolchildren's cognitive interests: monograph] Kyiv: Vipol, 1998. 200 p.
2. Vashulenko M. S., Vashulenko M. S., Vasytkivska N. A., Dubovyk S. H. Ukrainska mova ta chytannia: pidruchyk dlya 3 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 2-kh chastynakh). Ch. 1 [Ukrainian language and reading: a textbook for the 3rd grade students of secondary school (in 2 parts). Part 1]. Kyiv: Osvita, 2020. 160 p.
3. Kodlyuk Ya. P. Pidruchnyk dlya pochatkovoї shkoly: dydaktyko-metodychnysh aspekt: navchalno-metodychnyi posibnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. [Textbook for primary school: didactic and methodological aspect: teaching manual. 2nd ed., Revised. and ext]. Ternopil: Vektor, 2016. 160 p.
4. Kodlyuk Ya. P. Teoria i praktyka pidruchnykotvorennia v pochatkoviy osviti: pidruchnyk dlya mahistrantiv ta stud. ped. f-tiv [Theory and practice of textbook development in primary education: textbook for undergraduates and students of pedagogical faculties]. Kyiv: Nash chas, 2006. 368 p.
5. Korchevska N. Teoretychni pidkhody do analizu motyvatsiynoyi funktsiyi pidruchnyka. *Naukovi zapysky Ternopils'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seria: Pedahohika* [Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series: Pedagogy]. 2008. № 6. P. 77–84.

6. Lyashenko O. Vymohy do pidruchnyka ta kryteriyi yoho otsynuyvannia [Requirements for the textbook and criteria of its evaluation]. *Pidruchnyk XXI stolittia* [Textbook of the XXI century]. 2003. № 1/4. P. 60–65.
7. Savchenko O. Ya. Vykhovnyy potentsial pochatkovoyi osvity: posibnyk dlya vchyteliv i metodystiv pochatkovoho navchannya. 2-he vyd., dop., pererob. [Educational potential of primary education: a guide for teachers and methodologists of primary education. 2nd ed., Added and revised]. Kyiv: Bohdanova A. M., 2009. 226 p.
8. Savchenko O. Ya. Dydaktyka pochatkovoyi osvity: pidruchnyk [Didactics of primary education: a textbook]. Kyiv: Hramota Publ, 2012. 504 p.
9. Khrebtova N. R. Motyvatsiyna spryamovanist pidruchnykiv dlya pochatkovoyi shkoly: naukovometodychni rekomendatsiyi [Motivational orientation of primary school textbooks: scientific and methodical recommendations]. Ternopil: TNPU im. V. Hnatyuka, 2010. p. 116.

УДК 373.2/.3.013:[316.77:82-34]

DOI 10.25128/2415-3605.21.1.20

ІРИНА КУЗЬМА

ORCID ID 0000-0002-1219-8216

iryna.ihorivna.kuzma@gmail.com

кандидат педагогічних наук, викладач
Тернопільський обласний комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Громницького, 1, м. Тернопіль

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ КАЗОК ЯК МЕДІАОСВІТНЬОГО ПРОДУКТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Обґрунтовано методику створення казок як медіаосвітнього продукту дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в співпраці з батьками й педагогами. Наголошено на казкотворенні як складовій сторітелінгу. Акцентовано увагу, що здатність скласти казку є одним із результатів навчання учнів молодшого шкільного віку відповідно до Типових освітніх програм. Доведено доцільність розпочинати роботу зі створення казок дітьми в дошкільному віці відповідно до дотримання принципу наступності між дошкільною та початковою освітою, на що спрямований новий Базовий компонент дошкільної освіти. Показано витоки створення казок дітьми в середині ХХ ст. З'ясовано спільні й відмінні риси традиційного казкотворення та сторітелінгу. Визначено суперечності щодо використання сторітелінгу, зокрема між посиленням інтересу до цифрового сторітелінгу та вимогами щодо обмежених у часі контактів дітей із таджетами та іншими технічними пристроями. Відображено здатність до креативного створення медіапродукції як показник сформованості медіаграмотності. На конкретних прикладах висвітлено способи перетворення відомих казок на новий лад. Акцентовано увагу на медіаосвітніх казках як засобі медіаосвіти в закладах дошкільної та початкової освіти. Показано переваги розробленої методики казкотворення: дає змогу батькам, дітям та педагогам у партнерстві переробляти відомі казки на новий лад, реалізовувати функцію захисту від шкідливого впливу новітніх медіа, сприяти зміцненню родинних стосунків та зв'язків сім'ї із закладом дошкільної освіти, удосконаленню медіакультури. Наведено результати опитування батьків дошкільників щодо читання і створення казок.

Ключові слова: медіаосвіта, медіаграмотність, сторітелінг, казкотворення, медіаосвітня казка, діти дошкільного та молодшого шкільного віку, методика.

ІРИНА КУЗЬМА

кандидат педагогических наук, преподаватель
Тернопольский областной коммунальный институт
последипломного педагогического образования
ул. Громницкого, 1, г. Тернополь